

Knowledge of political interpretation

Vol 6, No 20, Summer 2024

ppt 37-55

Received: 14, MAY, 2024

Accepted: 10, AUG, 2024

Assessment of Iran's Security and Economic Interests in the South Caucasus (With Emphasis on Azerbaijan and Armenia)

Amirhossein Ebrahimi¹

Rohollah Moneem²

Abstract

The South Caucasus, as one of the world's sensitive and tense geopolitical regions, holds particular significance in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. This region is important to Iran not only from a security perspective but also economically. This study aims to answer the question of what Iran's security and economic interests are in the Nagorno-Karabakh region. The findings indicate that, from a security standpoint, Iran is concerned with the influence of Israel and the issue of territorial integrity. Economically, Iran views maintaining economic relations with Azerbaijan and Armenia as aligning with its national interests. The results underscore Iran's emphasis on avoiding external interference and the importance of regional countries' relations in both security and economic dimensions. This research is conducted using a descriptive-analytical method and is based on library sources.

Keywords: Caucasus, Azerbaijan, Security, Economy, Islamic Republic of Iran

¹ Master of International Relations, Gilan University, Gilan, Iran

Amirhossein.ebrahimipolitic@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Political Science, University of Gilan, Iran

R.moneem@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰

Knowledge of political interpretation

دانش تفسیر سیاسی

Vol 6, No 20, Spring 2024

سال ششم، شماره بیستم، تابستان ۱۴۰۳

ppt 37-55

صفحات ۵۵-۳۷

ارزیابی منافع امنیتی و اقتصادی ایران در قفقاز جنوبی (با تاکید بر دو کشور آذربایجان و ارمنستان)

امیرحسین ابراهیمی^۱

روح الله منعم^۲

چکیده

قفقاز جنوبی به عنوان یکی از مناطق ژئوپلیتیکی حساس و پرتنش جهان، اهمیت ویژه‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دارد. این منطقه نه تنها از منظر امنیتی بلکه از نظر اقتصادی نیز برای ایران حائز اهمیت است. حال تلاش این پژوهش آن است که به این سوال پاسخ دهد که منافع امنیتی و اقتصادی ایران در منطقه قره باغ چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که از نظر امنیتی ایران از نفوذ اسرائیل و همچنین بحث تمامیت ارضی و از سوی دیگر از بعد اقتصادی داشتن روابط اقتصادی با کشورهای آذربایجان و ارمنستان را در راستای منافع ملی خود می‌بیند یافته‌ها بیانگر تاکید ایران بر عدم مداخله خارجی و تاکید روابط کشورهای منطقه در بعد امنیتی و اقتصادی است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با اسناد کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

واژگان کلیدی: قفقاز، آذربایجان، امنیت، اقتصاد، جمهوری اسلامی ایران

^۱ کارشناس ارشد روابط بین الملل دانشگاه گیلان، گیلان، ایران (نویسنده مسئول)

Amirhossein.ebrahimipolitic@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

مقدمه

قفقاز جنوبی به‌عنوان یکی از مناطق استراتژیک جهان، به دلیل موقعیت جغرافیایی و تاریخی خود، همواره در کانون توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان یکی از همسایگان اصلی این منطقه، از دیرباز منافع امنیتی و اقتصادی خود را در تعامل با کشورهای قفقاز جنوبی، به‌ویژه آذربایجان و ارمنستان، تعریف کرده است. این دو کشور به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی خود و همچنین پیوندهای تاریخی و فرهنگی با ایران، نقش مهمی در تأمین امنیت ملی و تحقق اهداف اقتصادی ایران دارند.

بدون شک عوامل متعددی می‌تواند بر نوع روابط ایران با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی تاثیرگذار باشد از همین رو در شرایطی که کشورهای منطقه در وضعیت درگیری و جنگ با یکدیگر قرار می‌گیرند ممکن است وضعیت به سبب مداخلات خارجی نیز پیچیده تر شود و برخی بازیگران تلاش کنند تا از شرایط پیش آمده به نفع خود استفاده کنند. با این حال مسئله اصلی این است که وضعیت همسایگی ایران با کشورهای قفقاز جنوبی به دلایل مختلف ژئوپلیتیکی و همچنین راهبردی دستخوش شرایط و ملاحظات مختلف قرار می‌گیرد.

در این مقاله به مصادیق منافع ملی ایران که با منطقه پیوند خورده‌اند پرداخته خواهد شد. برخی از این مصادیق عبارت‌اند از: امنیت ملی، منافع اقتصادی ایران در شرایط تحریم. با این معیار و با توجه به آن مصادیق، اقدامات ایران به‌صورت موردی تبیین خواهد شد. سوال اصلی این است که منافع امنیتی و اقتصادی ایران در منطقه قره باغ چیست؟ فرضیه این است که هرچقدر ایران در بعد امنیتی این ملاحظه را دارد که هرچقدر بحران در این منطقه افزایش یابد نفوذ اسرائیل و تحرکات ضد تمامیت ارضی می‌تواند تشدید شده و در بعد اقتصادی منافع ایران نیز ایجاب می‌کند با دو کشور آذربایجان و ارمنستان روابط

خود را حفظ کند. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با اسناد کتابخانه ای گردآوری شده است.

چارچوب مفهومی

امنیت یکی از مفاهیم اساسی در نظریه واقع گرایی است. از دیدگاه واقع گرایان، تحلیل‌ها باید بر این موضوع متمرکز شود که دولت‌ها چگونه می‌توانند مسئله ناامنی را مدیریت و کنترل کنند و روش‌های سنتی خود را بهبود بخشند. تریف تری با بررسی دیدگاه‌های واقع‌گرایانه نتیجه می‌گیرد که در رویکرد سنتی، هر عاملی ممکن است بر امنیت تأثیر بگذارد، اما امنیت همه چیز نیست. بررسی و اجرای امنیت به تهدید و استفاده عملی از زور وابسته است و این مسئله که دولت‌ها چگونه باید این منبع اساسی ناامنی را کنترل کنند، محور اصلی آن است. (تریف تری و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۲۸) با این حال در سال‌های اخیر، بحث امنیت به یکی از حوزه‌های کلیدی در تحول امنیت در روابط بین‌الملل تبدیل شده است. به بیان دیگر، امنیت دیگر محدود به تهدیدات از سوی دولت‌ها نیست، بلکه گروه‌های غیردولتی و حتی افراد نیز می‌توانند به‌عنوان تهدیدات بالقوه در نظر گرفته شوند. مفهوم سنتی امنیت که بر حفظ سرزمین و حاکمیت متمرکز بود، اکنون با مفهوم مدرن امنیت که شامل حراست از سرمایه و فناوری می‌شود، ترکیب شده است. این برداشت ترکیبی از تهدید و امنیت، تغییرات در رفتارها و علائق امنیتی، و همچنین روش‌ها و ابزارهای دستیابی به امنیت را نشان می‌دهد. این تحول نه تنها در محاسبه توان و قدرت نسبی دولت‌ها تأثیرگذار بوده، بلکه به اهمیت یافتن قدرت نامتقارن نیز منجر شده و جنبه‌های نوین امنیت را نمایان ساخته است. " این ابعاد جدید امنیتی، امنیت منطقه‌ای را در چهار قالب متحول کرده است: ۱- ژئواکونومیکی ۲- فرهنگی - هویتی ۳- نظامی ۴- مدیریتی " (قاسمی، ۱۳۹۴: ۳۴۵). همانطور که قابل بیان ذکر است کی از عوامل اصلی تحول در مفهوم امنیت از دیدگاه نظامی به اقتصادی، تغییرات در نظام بین‌الملل است. در

حالی که پس از جنگ جهانی دوم و دوران جنگ سرد، ساختار نظام بین‌الملل بر مبنای تقسیم قدرت شکل گرفته بود، کاهش اهمیت قدرت نظامی نسبت به گذشته در تعیین موقعیت کشورها در این نظام، تأثیر عمیقی بر مفهوم امنیت ملی گذاشته است. این تغییر باعث شده است که مفهوم امنیت به اشکال متنوع‌تری گسترش یابد و علاوه بر بعد نظامی، ابعاد اقتصادی، زیست‌محیطی، فرهنگی و دیگر جنبه‌ها را نیز شامل شود. (ساندل، ۱۳۷۳: ۶۵). بنابراین کشورها هم به بعد امنیتی و هم بعد اقتصادی نیز در روابط خود با کشورها توجه ویژه دارند.

در ادامه به مبحث امنیت و اقتصاد ایران در قبال کشورهای منطقه قفقاز جنوبی پرداخته می‌شود.

منافع امنیتی و اقتصادی ایران در منطقه قره باغ

در ادامه به بررسی منافع امنیتی و اقتصادی ایران در قفقاز جنوبی پرداخته می‌شود:

۱- امنیت ملی

علاقه ایران به ایجاد آرامش در مرزها و صفر کردن مشکلات همسایگی برای پرداختن به سیاست‌های کلی دولتی در زمینه مواجهه با قدرت‌های بزرگ غربی در منطقه غرب آسیا و مقابله با دست‌اندازی آن‌ها به سرزمین‌ها و منابع این منطقه یک عامل عمده این سیاست دائمی ایران مبنی بر میانجی‌گری بی‌طرفانه است. دفاع از فلسطینیان در مسأله فلسطین که در محافل سیاسی جهانی و در میان ملت‌های مسلمان از آن به‌عنوان "قضیه فلسطین" یاد می‌شود، یکی از پیشران‌های مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در سطح کلان است و در تحولات مهم منطقه پس از اشغال افغانستان و عراق به‌وسیله آمریکا و هم‌پیمانان آن در آغاز قرن جدید، این ایده کلان سطح بالایی از اثرگذاری را به نمایش گذاشت و دست به ایجاد جبهه‌ای نسبتاً منسجم در غرب آسیا مشهور به "محور مقاومت" زد و علیه

سیاست‌های منطقه‌ای رژیم اسرائیل و متحدان جهانی آن عمل می‌کند. یکی از انگیزه‌های اسرائیل برای حضور در مرزهای ایران به این جبهه بازمی‌گردد و در کنار انگیزه‌های اقتصادی و سیاست‌های انرژی، سبب اتحاد دولت آذربایجان با این رژیم شده است. روابط این دو دولت پس از همکاری نتیجه‌بخش در جنگ، در سطحی است که خبرگزاری دانشجو به نقل از اورشلیم پست چنین می‌نویسد: اسرائیل با جمهوری آذربایجان رابطه استراتژیک دارد اما با ارمنستان نیز روابط گرمی برقرار کرده است. تل‌آویو طی روزهای اخیر در یک دوراهی قرار گرفته است: این بار نه به‌عنوان دخیل در یک طرف درگیر، بلکه به‌عنوان کشور ثالثی که دو [دولت] دوست، چشم‌انتظار به پشتیبانی آن دارند. همچنین این خبرگزاری با نقل نوشته‌ای از "هرب کینون" در جروزالم پست با عنوان "اسرائیل چگونه می‌تواند در شکاف بین آذربایجان و ارمنستان حرکت کند؟" این گونه می‌نویسد: در سفر جیحون بایرامف، وزیر خارجه جمهوری آذربایجان به اسرائیل برای گشایش سفارت این کشور در سرزمین‌های اشغالی فلسطین، الی کوهن، وزیر خارجه رژیم اسرائیل در نشست خبری مشترک با وزیر خارجه جمهوری آذربایجان اظهارات ضد ایرانی مطرح کرد و ادعا کرد که در مورد «تهدید ایران» درک مشترکی میان باکو و تل‌آویو وجود دارد. الی کوهن، ساعاتی قبل از مراسم افتتاحیه سفارت، در دیدار با جیحون بایراموف گفت: «اسرائیل و آذربایجان درک مشابهی از تهدیدات ایران دارند. کوهن همچنین افزود: "جمهوری اسلامی علاوه بر تهدید مناطق ما، کل خاورمیانه را هم بی‌ثبات می‌کند". آویگدور لیبرمن، وزیر خارجه وقت اسرائیل در سال ۲۰۱۲ گفت که آذربایجان برای اسرائیل از فرانسه مهم‌تر است. قاعدتاً حرفی که در آن زمان گفته شده امروز نیز صادق است. [با این تفسیر] آذربایجان از ارمنستان نیز [برای صهیونیست‌ها] مهم‌تر است. اسرائیل یک دوست در مرزهای شمالی ایران و یک تأمین‌کننده نفت یافته است و آذربایجان نیز به تسلیحاتی دسترسی پیدا کرده است که معادل غربی آن را به دلیل تحریم تسلیحاتی نمی‌تواند تهیه کند. باکو همچنین می‌تواند از طریق لابی‌های صهیونیستی مستقر در واشینگتن با کنگره و

مقامات ایالات متحده رابطه داشته باشد. ارمنستان یک لابی قدرتمند در آمریکا دارد. آذربایجان فاقد چنین لابی بود، به همین دلیل در طول سال‌های گذشته از لابی‌های یهودی کمک گرفته است (رضاپور، ۱۳۹۹). دیوید بن گوریون نخست‌وزیر اسرائیل در دهه ۱۹۵۰ دکتترین «پیرامون» را اساس سیاست خود قرارداد؛ این اقدام بر اساس فرضیه‌ای بود که اسرائیل باید روابط نزدیکی با کشورهای غیرعربی منطقه برقرار کند تا خود را از همسایگان عرب متخاصم محافظت نماید. بدین ترتیب، بن گوریون برای خروج از محاصره و شکستن آن، دکتترین مذکور را در دستور کار خویش قرارداد. او معتقد بود عموم کشورهای عرب به دلایل متعدد، حتی در میان‌مدت با دولت وی رابطه‌ای نخواهند داشت و از نفوذ خود برای محدود کردن این حکومت، در صحنه جهانی استفاده خواهند کرد. افزون بر آن امکانات و ظرفیت‌های خود به‌ویژه نفت را به‌عنوان سلاحی علیه دولت یهود به کار خواهند برد؛ بنابراین از نظر او تنها راه خروج از این بن‌بست دور زدن اعراب و برقراری پیوند با دیگر واحدهای سیاسی خارج از این محدوده است (شادمانی و یزدانی، ۱۳۹۷: ۱۵۱). جمهوری اسلامی ایران نفوذ و اقدامات اسرائیل را تهدیدی علیه منافع ملی خود قلمداد می‌کند. از جمله اقداماتی که اسرائیل در آذربایجان توانسته در مقابل حضور ایران در آذربایجان انجام دهد و تهدیدی برای امنیت ملی ایران باشد عبارت‌اند از:

- مهار گسترش و نفوذ بازیگران ضد اسرائیلی: اسرائیل بر اساس بهره‌مندی از رابطه ویژه با ایالات متحده و نیاز و میل کشوری چون آذربایجان به افزایش رابطه با غرب کوشیده است تا با حضور در این کشور جدا از پیگیری منافع راهبردی، امنیتی و سیاسی خود راه‌های مؤثری برای مقابله با تشکیل ائتلاف‌های جدید ضد غربی و ایجاد حوزه‌های نفوذ و مهار نیروهای ضد اسرائیلی در منطقه به‌ویژه ایران داشته باشند.

- اسرائیل با بهره‌گیری از همکاری با آمریکا، حضور خود در آذربایجان را گسترش داده و با گسترش حضور و نفوذ همه‌جانبه اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی خود مانع از حضور بیشتر ایران در آذربایجان شده است. این امر در حالی است که اکنون اسرائیلی‌ها بر این نظرند که در چارچوب افزایش چالش‌ها در روابط باکو و مسکو، چالش‌های مداوم در روابط ایران و آذربایجان، فرصت‌های گسترش روابط اسرائیل با آذربایجان همچون تمدید رادار قبله و ... پیدا کنند.
 - اسرائیلی‌ها با درک محدودیت‌های اعمالی مسکو و دیگر کشورها در صادرات سلاح به کشور آذربایجان کوشیده‌اند بیشترین بهره‌برداری را در این زمینه داشته باشند. این امر در حالی است که در اقتصاد اسرائیل فروش تسلیحات نظامی نقش مهمی داشته و دارد.
 - نفوذ اسرائیل در آذربایجان باعث کاهش امنیت جمهوری اسلامی ایران با زمینه‌سازی گسترش ناتو و به‌ویژه دخالت ایالات متحده در منطقه شده است. همچنین فعالیت‌های فرهنگی اسرائیل در آذربایجان می‌تواند شامل تهدیدات زیر علیه امنیت ملی ایران باشد: ۱- خنثی‌سازی تبلیغات ضد صهیونیستی جمهوری اسلامی ایران ۲- ترویج فرهنگ غربی در آذربایجان ۳- سیطره و جهت‌دهی بر امکانات فرهنگی علیه جمهوری اسلامی ایران ۴- تبلیغ علیه روابط ایران و آذربایجان (فلاح، ۱۳۸۹: ۲۲۷-۲۲۴).
- به سبب پیوستگی تاریخی و پیوندهای فرهنگی و مذهبی همچنین نظم خاص حاکم بر جغرافیای سیاسی آن، ارتباط مستقیمی با امنیت ایران دارد و نقش دولت ایران در این بحران بر حفظ تمامیت ارضی و اتحاد ملی در حال و آینده اثرگذار است. بسته به میزان و نوع تأثیرگذاری ایران در این بحران، توازن قوا در مرزهای شمال غربی کشور به نفع ایران حفظ خواهد شد و امنیت ملی کشور نیز تأمین می‌شود. گفته شد که این منطقه از

مؤثرترین مناطق پیرامونی ایران است. حضور جمعیت‌های آذری و ارمنی در ایران و تبعیت اکثر مردم آذربایجان از مذهب شیعه و حضور پر قدرت نمادهای فرهنگی و تاریخی ایران در قفقاز جنوبی، باعث اهمیت این مناطق با ایران شده است و این پیوستگی فرهنگی - تاریخی به ویژه با حضور اقوام شمال غربی ایران در سیاست نیز نا به ازا یافته و سرنوشت این مناطق را تا حد بالایی به ایران پیوند زده است.

خطیب‌زاده در این نشست گفت: اتفاق و جنگی که در مرزهای شمال غربی ایران در جریان است با حساسیت و دقت و از نزدیک و در تماس مداوم با همه طرف‌ها در حال بررسی است. ایران از روز اول به همه طرف‌ها اعلام کرد مسیر نظامی برای حل و فصل این منازعه چند دهه‌ای وجود ندارد. ضمن احترام به تمامیت ارضی آذربایجان و خروج نیروها از شهرهای اشغالی، تاکید می‌کنیم باید هر چه زودتر درگیری‌های نظامی متوقف شود و برای آغاز گفت‌وگوهای سیاسی و زمان‌دار بین دو طرف جمهوری اسلامی ایران آماده است تمامی مساعی جمیله خود را به کار ببرد. وی همچنین گفت: جمهوری اسلامی ایران طرحی را آماده کرده است که با مشورت با هر دو طرف موضوع یعنی جمهوری آذربایجان و ارمنستان و دولت‌های منطقه و همسایگان ما پیگیری خواهد شد. امیدواریم دو طرف با رسالت تاریخی خود از ادامه جنگ و خشونت اجتناب کنند. حقوق اصلی در مورد عدم تعرض به غیرنظامیان را با دقت رعایت کنند و توجه داشته باشند که جمهوری اسلامی ایران نمی‌تواند درگیری را در مرزهای خود و تعرض به خاکش را تحمل کند. اینها جزء خطوط قرمز ایران است که مرزهای ایران حتی مورد تعرض ناآگاهانه و غیرعمدی قرار نگیرد. به گزارش فارس، سخنگوی دستگاه دیپلماسی همچنین در پاسخ به سوالی درباره استفاده ایران از ظرفیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای حل مناقشه قره‌باغ بیان کرد: جمهوری اسلامی ایران شاید یکی از کششگران معدودی باشد که با همه طرف‌ها و کششگران موضوع اعم از دو طرف درگیر و طرف‌های دیگر منطقه‌ای روابط بسیار خوبی دارد و از این بعد در جایگاه ویژه‌ای قرار دارد. از این منظر تلاش کردیم به صورت

دوجانبه با دو پایتخت ایروان و باکو در ارتباط مستمر باشیم و با کنشگران دیگر منطقه‌ای نیز به همین صورت، امیدواریم در چارچوب طرح ایران که در حال بررسی‌های نهایی است بتوانیم به این جنگ هر چه زودتر پایان دهیم (irdiplomacy, 1399)

۲- منافع اقتصادی ایران در قفقاز جنوبی

منطقه قفقاز جنوبی یکی از مناطق ژئوپلیتیک جهان به شمار می‌آید که بر طبق نظریه قلب زمین مکنیدر یکی از مناطقی است که سیطره داشتن بر آن منجر به غلبه یافتن بر جهان می‌شود. دو عامل برای اهمیت یافتن این منطقه از دیگر عوامل مه‌تر است، یکی اینکه قفقاز جنوبی راه ارتباطی غرب به شرق و شمال به جنوب است و حلقه اتصال سه قاره آسیا، اروپا و نیز آفریقا است. برنامه‌های کلان اقتصادی ایران در زمینه صادرات انرژی و ایجاد خطوط مواصلاتی میان ایران، روسیه و اروپا از جهتی و ایجاد شبکه جابه‌جایی کالا و انرژی میان کشورهای همسایه از جهتی دیگر، وابسته به حل نهایی بحران قره‌باغ و ثبات در قفقاز بوده است. برای ایران اهمیت دارد که توازن قوا در این منطقه به صورتی باشد که علاوه بر رفع تهدیدهای امنیتی، منافع اقتصادی ملی این کشور را نیز تأمین کند. بعد از استقلال این دو جمهوری، ایران دست به مراودات گسترده اقتصادی با هر دو کشور زد و سهم عمده‌ای از تأمین کالا و خدمات برای این دو کشور یا مستقیماً بر عهده ایران بود یا اینکه از طریق ایران انجام می‌شد. دولت ارمنستان وارد دوره‌ای پرتنش با همسایه غربی‌اش یعنی کشور ترکیه شد که در نهایت منجر به قطع روابط سیاسی و دیپلماتیک گردید و به همین سبب و به علت توان مناسب ایران در تأمین نیازهای این کشور، تعاملات اقتصادی این دو کشور همواره رو به گسترش رفت و ایران شریکی عمده برای این کشور در زمینه تأمین انرژی و کالا محسوب می‌شود. شهروندان کشور آذربایجان نیز با توجه به ریشه‌های تاریخی و پیوستگی عمیق آنان با ایران، بلافاصله پس از استقلال از مرز عبور نموده و وارد

تجارت با ایران شدند. دولت آذربایجان نیز به ایران به عنوان شریک عمده در راستای تأمین کالا و دریافت خدمات فنی، مهندسی و پزشکی همچنین اجرای پروژه‌های عمرانی و استخراج نفت و گاز می‌نگریست و علاقه‌مند بود تا از طریق ایران، به بازار جهانی متصل شده و با سازمان‌های عمده جهانی به تبادلات اقتصادی بپردازد. توافقات اولیه این دولت با ایران بیشتر زمینه‌های اقتصادی داشتند.

۱-۲ روابط اقتصادی ایران و ارمنستان

روابط اقتصادی ایران و ارمنستان به‌طور رسمی با سفر رییس جمهور این کشور به تهران آغاز شد و در زمینه‌های اقتصادی مختلف همکاری کرده‌اند. در این زمینه می‌توان به همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی گوناگون اشاره کرد (Isyar, 2005: 8) ارمنستان در گسترش روابط خود با ایران به عوامل زیر توجه دارد:

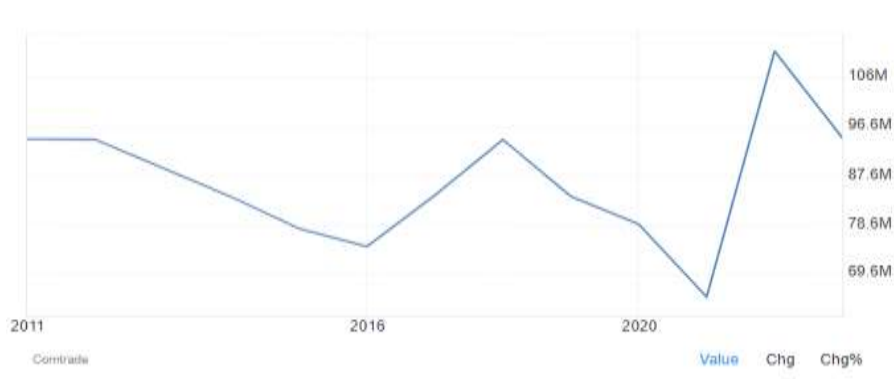
۱. به کارگیری جاده‌های شوسه، راه آهن و خطوط ارتباطی و بندرگاه‌های ایران برای صادرات و واردات؛
۲. بهره‌برداری از بازارهای گسترده ایران؛
۳. دریافت تجربه‌های ایران در زمینه توسعه اقتصادی؛
۴. برقراری ارتباط با خلیج فارس و متصل شدن به آب‌های آزاد جهان.

گسترش سطح مبادلات اقتصادی ایران و ارمنستان از جنبه‌های متفاوتی برای دو طرف منافع اقتصادی بسیار دارد. ارمنستان به سبب موقعیت جغرافیایی و مشکلات تاریخی با ترکیه و مشکلات اقتصادی در این زمینه، تنها می‌توانست با همسایگان شمالی و جنوبی خود یعنی گرجستان و ایران دادوستد تجاری مرزی داشته باشد (Adalian, 1995: 313)

قرارداد سه‌جانبه‌ای میان ایران، ترکمنستان و ارمنستان برای تأمین گاز ارمنستان منعقد شده است و قراردادهای تکمیلی در این زمینه نیز در سال‌های بعدی بسته شد. طرح‌های

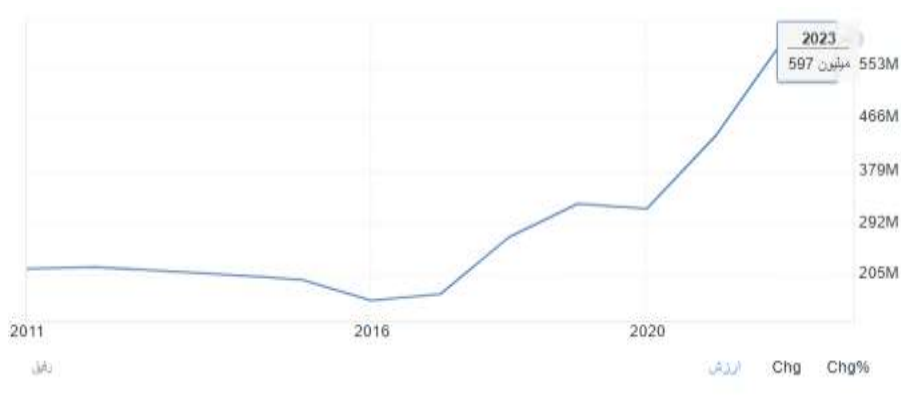
ساخت خط لوله گاز و راه آهن در میان دو کشور در دست بررسی و اجرا است. همچنین ساخت دو نیروگاه در مرز ایران و ارمنستان که بودجه آن در سال ۲۰۱۳ پیش‌بینی شده است، از آخرین توافقات رسمی دو کشور به شمار می‌رود (Government Information Site, 2012).

بر اساس پایگاه داده COMTRADE سازمان ملل متحد در مورد تجارت بین‌الملل، صادرات ارمنستان به ایران در سال ۲۰۲۳ معادل ۹۴,۴۷ میلیون دلار آمریکا بوده است. داده‌ها، نمودار تاریخی و آمار مربوط به صادرات ارمنستان در ادامه آمده است.

(tradingeconomics,2023)

بر اساس پایگاه داده COMTRADE سازمان ملل متحد در مورد تجارت بین‌الملل، واردات ارمنستان از ایران در سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۵۹۷,۲۳ میلیون دلار آمریکا بوده است. داده‌ها، نمودار تاریخی و آمار مربوط به واردات ارمنستان از ایران در ادامه آمده است.

(tradingeconomics,2023)

۲-۲ روابط اقتصادی ایران با جمهوری آذربایجان

این مناسبات تا حدود بسیاری متأثر از مناسبات سیاسی بوده است و در سه دهه گذشته دچار افت و خیز گردیده است. بالاترین سطح تبادلات مربوط به دوره دولت‌های یازدهم و دوازدهم در ایران بوده است. از سال ۱۳۹۲ که دولت روحانی با وعده بهبود روابط با غرب سرکار آمد، در روابط تجاری و اقتصادی دوجانبه میان ایران و آذربایجان نیز تحولاتی صورت گرفت و از آن زمان تا سال ۲۰۲۲، سطح روابط اقتصادی دو کشور به نحو چشم‌گیری افزایش یافت. این افزایش در حدی بود که حجم مبادلات تجاری دو کشور در سال ۲۰۱۹ به رقم بیش از ۴۹۳ میلیون دلار (سهم صادرات ایران به جمهوری آذربایجان ۴۵۲ میلیون دلار و سهم واردات ایران ۴۱ میلیون دلار) رسید. در کنار این سطح از مبادلات، پروژه‌های اقتصادی کلان مانند کریدور شمال- جنوب نیز با همراهی روسیه در دستور کار تهران و باکو قرار گرفت اما از سال ۲۰۱۹ هم‌زمان با شیوع بیماری کرونا و متعاقب آن کاهش قیمت جهانی نفت که منجر به کاهش درآمدهای نفتی جمهوری آذربایجان شد و بروز درگیری‌های نظامی این کشور با ارمنستان بر سر مناطق اشغالی، اثرات منفی بر حجم روابط تجاری جمهوری آذربایجان با سایر کشورهای جهان از جمله با ایران پدیدار شد. به

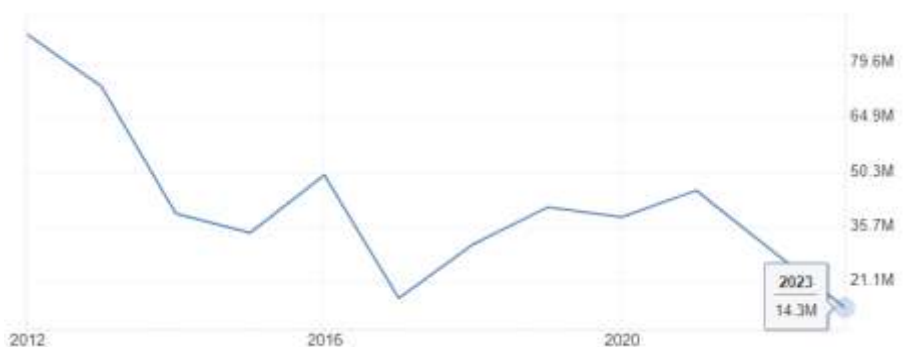
همین سبب در سال ۲۰۲۰ حجم تجارت دو کشور به رقم ۳۳۹ میلیون دلار (۳۰۱ میلیون دلار سهم صادرات ایران به جمهوری آذربایجان و ۳۸ میلیون دلار نیز سهم صادرات آذربایجان به ایران) کاهش یافت. بهبود نسبی شرایط پاندمی حجم مبادلات تجاری در سال ۲۰۲۱ به استناد گمرک ایران از مرز ۶۰۰ میلیون دلار عبور کرد که ۵۶۵ میلیون دلار آن سهم صادرات ایران بوده است و ایران بعد از کشورهای چین و روسیه در رتبه سوم شرکای برتر تجاری جمهوری آذربایجان از لحاظ تراز تجاری مثبت قرار گرفت.

به صورت کلی چنین به نظر می‌آید که این دو جمهوری به‌عنوان کشورهای جدا شده از شوروی سابق، زمینه‌های زیادی را برای اجرای پروژه‌های کلان اقتصادی و پتانسیل بالایی برای همکاری‌های اقتصادی با همسایگان به وجود آورده‌اند. سهم ایران در ابتدای استقلال این جمهوری‌ها، بالا بود اما به مرور رو به کاهش نهاده است و عوامل سیاسی به‌طور مستقیم در این امر مؤثر بوده‌اند. بهره‌برداری از ظرفیت‌های این منطقه مشروط بر حل نهایی منازعه قره‌باغ و تثبیت نظم نهایی این منطقه است. به نظر می‌رسد نقش بی‌طرفانه ایران کمکی به بهره‌مند شدن ایران از امتیازات همسایگی این دو کشور ننموده است و روابط اقتصادی رو به کاهش است. با توجه به تلاش آمریکا و رژیم اسرائیل برای انزوای همه‌جانبه ایران در منطقه و جهان، استقلال ارمنستان و آذربایجان یک فرصت برای آمریکا محسوب می‌شد تا علاوه بر ورود به قفقاز و مهار روسیه در این منطقه، به محاصره ایران از جانب شمال نیز پردازد و از سمت دیگر برای ایران فرصتی تازه پیش‌آمد تا با ایجاد روابط اقتصادی نزدیک با همسایگان علاوه بر کاهش اثرات انزوا و تحریم، منافع ملی‌اش را با منافع دیگر ملت‌ها پیوند بزند و تلاش‌ها برای انزوای در این زمینه را خنثی کند.

ایران به سبب تحریم و فشارهای اقتصادی آمریکا و متحدان آن، نیازی مضاعف به برقراری رابطه با همسایگان خود دارد تا از انزوای منطقه‌ای رهایی یابد و با در پیش گرفتن

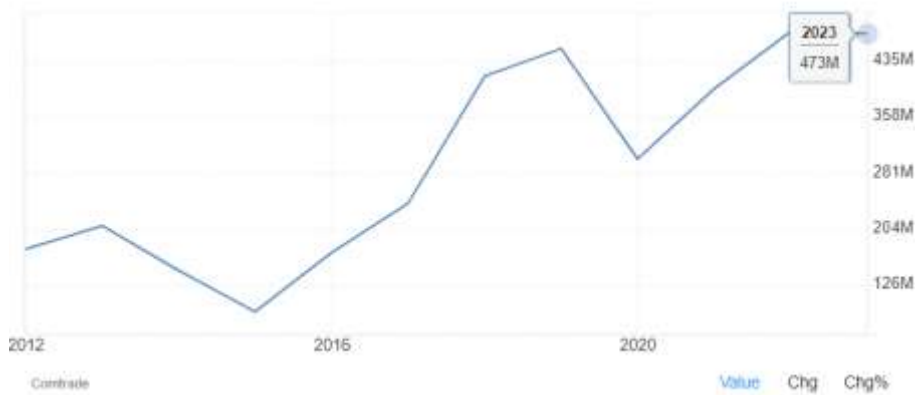
نقش بی طرف یا رویکرد واکنشی درباره تحولات منطقه نمی تواند به این هدف راهبردی در زمینه منافع اقتصادی همسایگی برسد.

بر اساس پایگاه داده COMTRADE سازمان ملل متحد در مورد تجارت بین الملل، صادرات آذربایجان به ایران در سال ۲۰۲۳ معادل ۱۴,۳۱ میلیون دلار آمریکا بود. داده ها، نمودار تاریخی و آمار مربوط به صادرات آذربایجان به ایران در ادامه آمده است.

(tradingeconomics,2023).

بر اساس پایگاه داده COMTRADE سازمان ملل متحد در مورد تجارت بین الملل، واردات آذربایجان از ایران در سال ۲۰۲۳ معادل ۴۷۳,۰۸ میلیون دلار آمریکا بود. داده ها، نمودار تاریخی و آمار مربوط به واردات آذربایجان از ایران در ادامه آمده است.

(tradingeconomics,2023)

جمع بندی

ایران به دنبال حفظ آرامش و رفع مشکلات مرزی برای تمرکز بر سیاست‌های کلی خود در مقابله با قدرت‌های بزرگ غربی در منطقه غرب آسیا است. حمایت از فلسطین یکی از اصول اساسی سیاست خارجی ایران است که منجر به تشکیل جبهه‌ای تحت عنوان "محور مقاومت" شده است. این جبهه علیه سیاست‌های منطقه‌ای اسرائیل و متحدانش فعالیت می‌کند. روابط اسرائیل با آذربایجان نیز به دلایل استراتژیک و اقتصادی، به ویژه در زمینه انرژی و تسلیحات، تقویت شده است. در همین حال، ایران به دلیل پیوندهای فرهنگی و تاریخی با منطقه قفقاز جنوبی، نقش مهمی در بحران قره‌باغ دارد. این نقش شامل تلاش برای حفظ تمامیت ارضی و امنیت ملی ایران است. ایران با ارائه طرح‌هایی برای پایان دادن به منازعات منطقه‌ای، نقش خود را به‌عنوان میانجی بی‌طرف حفظ کرده و تلاش می‌کند درگیری‌های مرزی را به حداقل برساند.

برنامه‌های کلان اقتصادی ایران در زمینه صادرات انرژی و ایجاد خطوط مواصلاتی به روسیه و اروپا و همچنین شبکه‌های جابه‌جایی کالا و انرژی با کشورهای همسایه، به حل بحران قره‌باغ و ثبات در منطقه قفقاز وابسته است. ایران پس از استقلال جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان، مراودات اقتصادی گسترده‌ای با این دو کشور داشت که تأمین کالا و خدمات به‌طور عمده از طریق ایران انجام می‌شد. روابط اقتصادی ایران با ارمنستان به دلیل تنش‌های ارمنستان با ترکیه و مشکلات جغرافیایی این کشور، به‌ویژه در زمینه تأمین انرژی و کالا، همواره رو به گسترش بوده است. همچنین ایران و آذربایجان به‌عنوان شرکای اقتصادی، پروژه‌های بزرگی مانند کریدور شمال-جنوب را پیگیری کردند؛ اما عوامل سیاسی و نوسانات اقتصادی، از جمله کاهش قیمت نفت و پاندمی کرونا، بر حجم تبادلات تجاری این دو کشور تأثیر منفی گذاشت. در نهایت، روابط اقتصادی ایران با این

دو کشور با وجود پتانسیل بالا برای همکاری‌های بیشتر، به مرور کاهش یافته است هرچند منافع اقتصادی ایران با تلاش‌های آمریکا و اسرائیل برای انزوای ایران، فرصتی را برای ایران به وجود آورده تا با گسترش روابط اقتصادی با همسایگان، اثرات انزوا و تحریم‌ها را کاهش دهد.

منابع

- تریف تری و دیگران؛ (۱۳۸۳)، مطالعات امنیتی نوین، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ص ۱۲۸.
- شادمانی، مهدیه؛ یزدانی، عنایت‌الله (۱۳۹۷)، دکترین اتحاد پیرامونی و امنیت اسرائیل، فصلنامه مطالعات سیاسی سال دهم، شماره ۴۰، تابستان ۱۳۹۷، ص ۱۶۸-۱۴۷.
- فلاح، رحمت‌الله (۱۳۸۸)، تأملی بر حضور و نفوذ اسرائیل در آسیای مرکزی و قفقاز، فصلنامه مطالعات راهبردی. جهان اسلام، سال دهم، شماره ۳، صص ۱۸۲-۱۵۳.
- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۶)، بررسی مفهوم امنیت در سیاست تازه بین الملل، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۴۵-۲۴۶.

Adalian, R. P. (1995). *Historical Dictionary of Armenia*. Lanham, MD: Scarecrow Press.

Government Information Site. (2012). Tri-lateral agreement between Iran, Turkmenistan, and Armenia for gas supply.

خطیب زاده: برای پایان منازعه قره باغ طرح داریم/ایران، (1399) Irdiplomacy

و تعرض به خاکش را تحمل نمی کند درگیری در مرزهای خود و

<http://irdiplomacy.ir/fa/news/1996029>

Tradeconomic. (2023). Retrieved from azerbaijan imports by country: <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/imports/iran>

Tradeconomic. (2023). Retrieved from azerbaijan exports by country: <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/iran>

Tradeconomic. (2023). Retrieved from armenia imports by country: <https://tradingeconomics.com/armenia/imports/iran>

Tradeconomic. (2023). Retrieved from armenia exports by country: <https://tradingeconomics.com/armenia/exports/iran>